

ПРЕЗЕНТАЦІЯ НОВОЇ ЛЕКСИКИ В ЛІНГВОДИДАКТИЦІ ДЛЯ ЧУЖОЗЕМЦІВ

Ірина Процик

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто найважливіші прийоми презентації (семантизації) нової лексики в курсі вивчення української мови як чужої – візуальні, вербальні та лексикографічні; простежено ефективність їх застосування для різних етапів вивчення чужої мови.

Ключові слова: презентація нової лексики, прийоми семантизації нового лексичного матеріалу, візуальні, вербальні та лексикографічні прийоми семантизації, ефективність семантизаційних прийомів.

У комунікативно-функціональному підході до вивчення чужих мов під час процесу навчання основну увагу зосереджують не на опануванні граматики, а на формуванні комунікативної компетенції, однією з основних засад якої є достатній лексичний запас. Саме недостатність словникового запасу призводить до порушення комунікативного акту, часто цілком заблоковуючи його [2: 151]. Незнання відповідної лексики найчастіше унеможливує формулювання висловлювання, у той час як незнання правил граматики переважно лише спотворює чи порушує його. Отже, лексична компетенція є одним з найважливіших складників комунікативної компетенції.

Під час вивчення лексичного аспекту чужої мови в лінгводидактиці виділяють два або три етапи. Зокрема, в українській методиці вивчення мови як чужої виокремлюють два основні етапи вивчення нових лексичних одиниць: 1) орієнтувально-підготовчий – етап, що включає відбір, організацію і презентацію нового лексичного матеріалу; 2) етап тренування і набуття лексичних мовленнєвих навичок, який передбачає роботу над закріпленням та активізацією лексичних одиниць у різних видах мовленнєвої діяльності. У польській лінгводидактиці прийнято говорити про три етапи роботи над лексикою: 1) презентація нової лексики; 2) її закріплення; 3) повторення нового лексичного матеріалу.

Українські і російські лінгвісти для окреслення першого етапу роботи над новою лексикою найчастіше використовують термін „семантизація”, польські ж колеги вживають термін „презентація”, вкладаючи у нього те саме поняття – пояснення значення нового слова. У своїй роботі використовуватимемо більш звичний для української лінгводидактики термін – семантизація.

Семантизацією називають процес і результат повідомлень таких відомостей про мовну одиницю, які дозволяють використовувати її в тому чи іншому виді мовленнєвої діяльності. Головною вимогою до навчальної семантизації є адекватність, тобто відповідність потребам того виду мовленнєвої діяльності, для здійснення якого необхідна ця мовна одиниця [3: 91–92].

У курсі української мови як чужої під **семантизацією лексики** розуміють пояснення значень нових, не зрозумілих чужоземцям слів різними способами. Під час викладання чужої мови одним із основних завдань, які повинні розв'язуватись, є адекватна семантизація лексичних одиниць.

У практиці викладання чужої мови зазвичай послуговуємося конкретною технікою презентації нової лексики (цей термін використовують в польській лінгводидактиці [7]) або прийомами семантизації (термін української та російської методики викладання чужих мов [3; 4; 5]). Використання різних прийомів семантизації під час вивчення чужої мови (а саме лексичного її аспекту) дозволяє відобразити якийсь один елемент значення чи їх сукупність.

До основних **приймів семантизації** належать: пояснення значень слів через наочність; пояснення значень слів через опис; використання перерахування; пояснення видового поняття через родові; добір синонімів; добір антонімів; вказівка на словотвірну цінність слова; вказівка на внутрішню форму слова; використання контексту; використання перекладу; тлумачення чужою чи українською мовою.

1. Використання наочності.

Розрізняють **три види наочності**:

- **предметна** (безпосереднє демонстрування предмета і називання його);
- **зображальна** (демонстрування малюнка, схеми, фільмів тощо, які мають семантизаційну функцію);
- **моторна** (демонстрування дії і називання її).

За допомогою різних видів наочності найефективніше семантизувати слова, що означають:

- конкретні предмети (*вікно, книга*);
- просторові поняття і розміри (*усередині, назовні, тут, далеко, високий, невеличкий*);
- геометричні форми (*круглий, квадратний*);
- назви кольорів (*чорний, жовтий*);
- назви конкретних дій (*стояти, танцювати, малювати*);
- деякі фразеологізми, які можна продемонструвати за допомогою жестів (*розводити руками, махнути рукою, похитати головою, стенати плечима*).

Якщо на заняттях використовуються зображення, то вони повинні бути прості й естетичні, без нагромодження багатьох різних об'єктів – щоб не розпорозувати увагу тих, хто вивчає чужу мову.

Найширше наочність застосовують на початковому етапі й у роботі з дитячою аудиторією. З успіхом можна використовувати зображальну семантизацію й у групі дорослих, адже відомо, що 80% інформації людина сприймає візуально, з чого 50% запам'ятовує, у той час як лише 10% інформації сприймається через акустичні подразники, а з відомостей, отриманих таким чином, ми здатні запам'ятати лише 20% [1: 33].

2. Використання опису.

Опис може мати **форму**:

- **логічної дефініції** (визначення);

- *тлумачення* за допомогою словосполучення чи простого речення;
- *коментарю*.

Логічна дефініція використовується для семантизації лексичних одиниць, які позначають наукові поняття з відомої (дотичної тих, хто вивчає чужу мову) сфери знань (*прискорення, розсіювання* (для фізиків); *корінь, закінчення* (для філологів)).

Тлумачення від попереднього різновиду опису відрізняється меншою строгістю, можливістю вільнішого добору засобів, які використовуються для пояснення (*наній* – те, що п'ють; *їхати* – перемішуватись за допомогою якогось транспортного засобу).

Коментар – це невеликий текст для пояснення, за допомогою якого демонструються ознаки, що належать до лінгвокраїнознавчого фону слова, яке семантизують (*калина* – кущова рослина, плоди якої утворюють великі червоні кетяги; росла в кожному українському обійсті; один із символів України; *Свята вечеря* – святкова вечеря українців у ніч з 6 на 7 січня, на яку збираються всі члени родини і до якої готують дванадцять традиційних пісних страв).

Опис як семантизаційний прийом використовують на основному і на завершальному етапах вивчення мови як чужої, коли чужоземці вже мають достатній словниковий запас. Коли ж застосовувати якусь із форм опису на початковому етапі, то варто пам'ятати, що необхідно вживати для пояснення тих слів, які чужоземці вже знають, аби не склалась ситуація, що незнайоме слово тлумачать за допомогою інших незрозумілих слів.

3. Використання перерахування – полягає в тому, що перераховують слова, які означають або частини того, що позначено словом, яке семантизують (ціле через частини), або ж видові поняття стосовно до того, що позначено ним (родове поняття через видові). Наприклад, *корінь, стебло, листки, квіти, плоди – рослина; річка, озеро, ставок, потічок – водойми; батько, мати, діти, бабуся, дідусь – родина*.

4. Вказівка на родові слово. Сутність цього прийому полягає у віднесенні слова до певної лексичної групи без коментування ознак, які відрізняють предмет, що названо цим словом, від предметів, названих іншими словами цієї ж групи (*миска* – вид посуду; *ялиця* – вид хвойного дерева). Цей прийом використовують під час одноразової семантизації.

5. Використання синонімів – один із найпоширеніших прийомів семантизування нових слів. Він використовується тоді, коли чужоземець вже знає інше слово, яке означає те ж саме, що й слово, яке вводиться. У ролі синонімів, за допомогою яких здійснюють семантизацію, використовують:

- фонетичні й морфологічні варіанти (*цвіт* і *квітка* папороті; *орлиний* і *орлій*);
- словосполучення, на основі якого за допомогою аббревіації утворене слово, яке семантизують (*ЖЕК – житлово-експлуатаційна контора; виш* – *висока школа*);
- слова, які не відрізняються абсолютною цінністю (головним компонентом значення) і стилістичною цінністю від слова, яке семантизують (*правпис* і *орфографія; скрізь* і *всюди*);
- стилістичні синоніми (*діти* і *дітвора; дитина* і *дітвак; хлопцевь, хлопчисько, хлопчур; мало, трошки*);

- ідеографічні (поняттєві синоніми) (*абетка, азбука, алфавіт; бити байдики, давати горобцям дулі, ганяти вітер по вулицях, валяти дурня*).

Недоліком семантизації за допомогою синонімів є те, що вона завжди має при-близний характер, оскільки в мові нема жодної пари слів, які б цілком збігалися за всіма елементами значення слова (абсолютною, відносною, сполучувальною, словотвірною та контрастивною цінністю).

Часом відмінності між синонімами є з методичної точки зору несуттєвими, проте, коли вони є вагомими, їх необхідно прокоментувати (*тепер* (теперішній час) і *зараз* (момент)).

Цей прийом неможливий на початковому етапі вивчення мови через обмежений запас слів чужоземців; найефективнішим він є для основного і завершального етапів.

6. Використання антонімів. Такий семантизаційний прийом можливий лише тоді, коли слово-антонім, за допомогою якого семантизують нову лексему, вже відоме чужоземцеві. Застосовуючи цей вид семантизації, треба пам'ятати про багатозначність і наводити антонім, який семантизується у тому ж контексті, в якому вводиться нове слово (*літній чоловік* не є антонімом до *зимовий чоловік*, натомість можна утворити антонімічні пари: *літній чоловік* – *молодий чоловік*, *літній ранок* – *зимовий ранок*).

Ефективність цього прийому полягає в тому, що слова, пов'язані антонімічними зв'язками, мають однакову сполучувальну здатність. Використання антонімії як семантизаційного прийому використовують на всіх етапах вивчення мови як чужої.

7. Вказівка на словотвірну цінність слова. Цей прийом семантизації має такі форми:

- *повідомлення чужоземцям словотвірного значення*, наприклад: за допомогою суфікса –к(а) можуть утворюватися іменники – назви осіб жіночої статі від іменників – назв осіб чоловічої статі (*вчителька, секретарка*);

- *вказівка на словотвірний ланцюг* (*журнал + іст = журналіст + ськ(ий) = журналістський*);

- *вказівка на морфемний склад слова* (*пере + клад + а + нн + я*).

Перша форма цього прийому може застосовуватись лише тоді, коли чужоземці знають твірне слово і значення форманта (*вихователь – виховати + тель*).

Звернення до словотвірного ланцюга можливе тоді, коли слово, яке семантизується, і вже відоме чужоземцеві слово (тобто те, що використовується для семантизування) не пов'язані зв'язком безпосередньої похідності (*засумувати* – похідне від дієслова *сумувати*, а це, в свою чергу, від відомого вже чужоземцям іменника *сум*).

Вказівка на словотвірну цінність слова як семантизаційний прийом може використовуватись на всіх етапах вивчення мови, навіть на початковому. Особливо бажано його застосовувати в групах філологічного профілю (мета яких – читати спеціальну літературу), бо це розвиває здібності мовного здогадування і дозволяє значно розширити потенційний словниковий запас чужоземця.

8. Вказівка на внутрішню форму слова. Цей прийом використовується доволі рідко, бо не так багато в мові слів з яскраво вираженою внутрішньою формою (коли в основу номінації покладено образ). Коли ж слово має очевидну внутрішню форму, яка вказує на лексичне поняття, то демонстрація її дає добрі результати (*дзижчати*

– видавати характерний звук, який притаманний комахам (дієслово утворене від звуконаслідування *дз*)).

9. Використання сильного для семантизації контексту. Прийом полягає у тому, що нове слово представляють у такому контексті (словосполученні чи реченні), який дозволяє чужинцям здогадатися про його значення (*Пес гавкає, а кіт... (нявчить). Горобці цвірінькають, а півень... (кукурікає)*). Проте варто пам'ятати, що здогадування за контекстом не завжди забезпечує точне розуміння слова, яке семантизують.

10. Використання однослівного перекладу – один з найефективніших прийомів виявлення лексичного поняття. Прийом забезпечує семантизацію абсолютної цінності лексичної одиниці, що ж до інших компонентів значення (особливо сполучуваності), то цей прийом може призводити до інтерференції (негативного трансферу), наприклад: *przez* (пол.) – *через*; *tówiść przez telefon* – *говорити через телефон* (висловлювання не відповідає нормам української мови – треба сказати – *говорити по телефону*).

Якщо за допомогою перекладу семантизують слова, необхідні для продуктивних видів мовленнєвої діяльності (говоріння і письма), то необхідно такий переклад обов'язково супроводжувати інформацією про відносну цінність слова (здатність вступати у зв'язки з іншими словами, емоційну забарвленість) та сполучувальну цінність (наприклад, інформація про керування дієслів).

Найчастіше переклад використовують під час одноразової семантизації, коли пояснюють значення слова, необхідного для рецептивних видів мовленнєвої діяльності (розуміння зі слуху, читання).

У методиці поширена така точка зору, що переклад необхідний там, де неможливі інші прийоми семантизації. Переклад є також найекономнішим із семантизаційних прийомів.

11. Тлумачення. Посідає особливе місце серед прийомів семантизування. Прихильники вивчення мови без застосування перекладу використовують тлумачення нових слів мовою, яку вивчають, у всіх випадках, коли неможливо використати наочність. Часто це призводить до того, що одне невідоме слово пояснюють за допомогою іншого невідомого, а значення залишається нез'ясованим.

У поодиноких випадках (коли слово є безеквівалентним або ж обсяг понять у рідній і чужій мовах не збігаються і звичайного перекладу недостатньо) можна використати тлумачення рідною для чужинців мовою.

Тлумачення значень мовою, яку вивчають чужоземці, принесе максимальну користь слухачам на основному й завершальному етапах, а особливо тим чужинцям, які планують працювати викладачами цієї мови.

Серед інших прийомів семантизації, які значно рідше використовуються під час вивчення чужої мови, можна назвати такі: вказівка на етимологію слова; презентація переносних значень слова; демонстрація стійких асоціацій, пов'язаних зі словом; подання прикладів типових словосполучень (*дякувати кому? матері; дякувати за що? за увагу; дякувати як? від щирого серця*).

Якщо простежити динаміку використання семантизаційних прийомів, то найуживанішими для початкового етапу вивчення чужої мови є наочність, переклад і тлумачення рідною для чужоземців мовою; для основного і завершального етапів – ви-

користання прийомів з опорою на словотвірний аналіз, аналіз системних зв'язків у лексиці та контекст, що розвиває мовну ерудицію.

Порівнюючи з основними прийомами семантизації, які використовують колеги – лінгвісти з Польщі, можемо констатувати, що в основному вони збігаються з описаними у цій роботі. Так, зокрема, у польській лінгводидактиці виділяють такі: демонстрація конкретного предмета; демонстрація зображення, ілюстрації; розігрування міні-драми, тобто ілюстрування значення за допомогою міміки, жестів чи пантоміми; використання висловлювання з подібним (синонімічним) чи протилежним (антонімічним) значенням; подання дефініції; пояснення за допомогою контексту, тобто застосування короткої оповіді, зміст якої є ілюстрацією нового слова; уміщення нового слова у відповідній шкалі (градації) – у сусідстві інших слів з подібним значенням; подання еквівалента в рідній для чужоземця мові; відсилання тих, хто вивчає чужу мову, до словника [7: 86].

Загалом же й українські, і польські лінгвісти одноставні в тому, що всі прийоми презентації нової лексики можна об'єднати в три групи: візуальні, вербальні і лексикографічні (прийоми, що передбачають роботу зі словником).

Чинниками, які необхідно враховувати для того, щоб зумовити ефективність добору семантизаційних прийомів, є: вік тих, хто вивчає мову; етап і мета навчання; врахування рідної мови тих, хто вивчає чужу мову; мовленнєві можливості чужинців; місце і час уведення нової лексики; набутий досвід і знання чужоземців.

Найліпший шлях семантизування – починати від перекладу і завершувати тлумаченням чужою мовою. Для всебічної семантизації треба було б використовувати комплекс прийомів (наприклад, дефініція + синонімія + антонімія + контекст), бо тоді слово представлене в багатьох ракурсах. Окремі ж прийоми семантизації дають змогу з'ясувати один з багатьох аспектів значення слова.

Повноти семантизування неможливо досягнути відразу, бо семантизація – це процес. Окремі прийоми семантизації – це перше знайомство зі словом, перший етап цього процесу, однак вже на ньому розкриваються найяскравіші, найбільш виражені особливості лексичного значення слова. Інші ж особливості чужоземець опановує під час подальшого знайомства зі словом. У такій ситуації варто дуже доскіпливо добирати прийоми семантизації, за допомогою яких можна було б якнайефективніше семантизувати те чи інше слово. Аналізуючи ефективність того чи іншого прийому, доречніше говорити про переваги того чи іншого семантизаційного прийому відповідно до врахування перелічених вище чинників та найважливіших вимог, які визначає методика викладання мови як чужої.

Отож, основними лінгводидактичними вимогами до семантизування нових лексичних одиниць чужої мови є: науковість (відповідність сучасному рівневі лінгводидактики); відповідність конкретним умовам навчання (використання тих прийомів, які є найефективнішими для певної ситуації); функціональність (наведення типових словосполучень зі словами, що їх семантизують).

До 5% незнайомої у тексті лексики можна семантизувати після читання тексту, коли ж її частка складає близько 10%, то треба семантизувати заздалегідь, щоб не послабити інтересу до читання тексту, адже велика кількість незнайомих слів і необхідність щоразу сягати до словника знеохочує того, хто вчиться.

1. *Brzeziński J.* Pomoce i środki audiowizualne w nauczaniu języków obcych. – Warszawa, 1980.
2. *Komorowska H.* Metodyka nauczania języków obcych. – Warszawa, 2005.
3. Методика / Под ред. А. А. Леонтьева. – М., 1988.
4. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе обучения. – М., 1983.
5. Обучение лексики средствами наглядности: Межвузовский сб. – Л., 1984. – Вып. 3.
6. *Половникова В. И.* Лексический аспект в преподавании русского языка как иностранного на продвинутом этапе. – М., 1988.
7. *Serety A., Lipińska E.* ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego. – Kraków, 2005.
8. *Слесарева И. П.* Проблемы описания и преподавания русской лексики. – М., 1990.

PRESENTATION OF THE NEW LEXIS IN THE LINGUODIDACTICS FOR FOREIGNERS

Iryna Protsyk

Ivan Franko Lviv National University

The article deals with the most significant techniques of presentation (semantization) of the new vocabulary in the course of learning Ukrainian as a foreign language – visual, verbal and lexicographic; the efficiency of their usage for different stages of learning a foreign language has been traced.

Key words: Presentation of the new vocabulary, techniques of semantization of the new lexical material, visual, verbal and lexicographic techniques of semantization, efficiency of semantization techniques.